

IJTIMOY SOHA XARAJATLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH MASALALARI

Iskandarov Isfandiyor

Andijon davlat texnika instituti

“Moliya va moliyaviy texnologiyalar” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

*Ilmiy rahbar: **Hamidova Shahzoda Odiljanovna***

Andijon davlat texnika instituti

“Buxgalteriya hisobi” kafedrasida assistenti

Annotatsiya. Ijtimoiy soha har bir davlatning barqaror rivojlanishida muhim o‘rin tutadi va unga yo‘naltirilgan xarajatlarning samaradorligi jamiyat farovonligini ta‘minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mazkur maqolada ijtimoiy soha xarajatlarining samaradorligini oshirishga to‘sqinlik qiluvchi asosiy muammolar chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida xarajatlarni optimallashtirish, natijaga yo‘naltirilgan byudjetlashtirish va monitoring mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ilgari suriladi. Shuningdek, ijtimoiy xizmatlar sifatini yaxshilash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Maqola ijtimoiy sohada moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy soha, xarajatlar samaradorligi, byudjetlashtirish, davlat xarajatlari, ijtimoiy siyosat, resurslarni taqsimlash, natijaga yo‘naltirilganlik.

Kirish. Ijtimoiy soha xarajatlari har qanday davlatning barqaror rivojlanishi va fuqarolar farovonligini ta‘minlashda markaziy o‘rin tutadi. Sog‘liqni saqlash, ta‘lim, pensiya ta‘minoti va ijtimoiy himoya kabi yo‘nalishlarga yo‘naltirilgan mablag‘lar inson kapitalini shakllantirish, qashshoqlikni kamaytirish va jamiyatda ijtimoiy adolatni mustahkamlash uchun muhim ahamiyatga ega. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ijtimoiy sohaga ajratilayotgan mablag‘lar sezilarli darajada oshirilgan bo‘lib, yalpi ichki mahsulotga nisbatan ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish ikki barobar, kam ta‘minlangan oilalarni qamrab olish besh barobar oshgan [2, 3]. Bu esa davlatning aholi ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgan qat‘iy siyosatini aks ettiradi.

Shu bilan birga, ijtimoiy soha xarajatlarining samaradorligini oshirish masalasi dolzarbligini saqlab qolmoqda. Mavjud tizimda shaffoflikning yetishmasligi, korrupsiya xavflari va moliyaviy intizomning buzilishi holatlari davlat mablag‘laridan samarasiz va noto‘g‘ri foydalanishga olib kelishi mumkin [1]. Bu esa ajratilgan resurslarning maqsadli va natijadorligini ta‘minlashda jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, ijtimoiy xarajatlarning boshqaruv mexanizmlarini

takomillashtirish, ularning har bir so'mi aholi ehtiyojlariga mos ravishda sarflanishini ta'minlash muhim vazifadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyundagi farmoni bilan ijtimoiy himoya tizimini tubdan takomillashtirish, xizmatlar sifatini oshirish va xalqaro standartlarga asoslangan yangi boshqaruv tizimini joriy etish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Prezident huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi va uning hududiy "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlari tashkil etilishi professional, kompleks va manzilli ijtimoiy himoya tizimini yaratishga qaratilgan [2, 3]. Ushbu o'zgarishlar sharoitida ijtimoiy soha xarajatlarining samaradorligini oshirish, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish mexanizmlarini tahlil qilish va takomillashtirish ushbu tadqiqotning asosiy maqsadidir.

Asosiy qism. O'zbekistonda ijtimoiy soha xarajatlarining joriy holati so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Davlatning aholi farovonligini oshirishga qaratilgan strategik yo'nalishi natijasida, yalpi ichki mahsulotga nisbatan ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish hajmi ikki barobar, kam ta'minlangan oilalarni qamrab olish esa besh barobar oshirilganligi ijobiy tendensiyadir [2, 3]. Bu o'sish inson kapitalini rivojlantirish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi. Biroq, moliyaviy resurslarning ko'payishi bilan birga, ulardan foydalanish samaradorligi masalasi yanada dolzarb tus olmoqda. Mavjud tizimda shaffoflikning yetishmasligi, korrupsiya xavflari va moliyaviy intizomning buzilishi holatlari davlat mablag'laridan samarasiz va noto'g'ri foydalanishga olib kelishi mumkin [1]. Bu esa ajratilgan resurslarning maqsadli va natijadorligini ta'minlashda jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi, pirovardida aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati va ko'lami kutilgan darajada bo'lmasligiga sabab bo'ladi. Samaradorlik muammolari nafaqat moliyaviy intizomning buzilishi bilan bog'liq, balki xarajatlarni rejalashtirish va taqsimlashda natijadorlikka emas, balki jarayonga e'tibor qaratilishi kabi tizimli kamchiliklar bilan ham izohlanadi. An'anaviy byudjetlashtirish usullari ko'pincha dasturlarning real ta'sirini baholashga yetarli e'tibor bermaydi. Ushbu muammolarni hal etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyundagi farmoni bilan ijtimoiy himoya tizimini tubdan takomillashtirish, xizmatlar sifatini oshirish va xalqaro standartlarga asoslangan yangi boshqaruv tizimini joriy etish bo'yicha muhim islohotlar boshlandi [2, 3]. Prezident huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi va uning hududiy "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlari tashkil etilishi professional, kompleks va manzilli ijtimoiy himoya tizimini yaratishga qaratilgan bo'lib, bu tizim xarajatlar samaradorligini oshirishda muhim qadam bo'lishi kutilmoqda.

Ijtimoiy soha xarajatlari samaradorligini oshirish bo'yicha xalqaro tajribani o'rganish O'zbekiston uchun qimmatli saboqlar beradi. Ko'plab rivojlangan mamlakatlar, jumladan, Skandinaviya davlatlari, Buyuk Britaniya, Kanada va Singapur kabi davlatlar ijtimoiy xizmatlarni moliyalashtirish va boshqarishda yuqori

samaradorlikka erishgan. Ularning tajribasi bir qator ilg'or amaliyotlarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, natijadorlikka yo'naltirilgan byudjetlashtirish (Performance-Based Budgeting) tamoyilini joriy etish. Bu yondashuvda mablag'lar erishilgan natijalar va ko'rsatkichlarga qarab taqsimlanadi. Ikkinchidan, moliyaviy nazorat va audit mexanizmlarini mustahkamlash. Xalqaro amaliyotda mustaqil tashqi audit organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining ijtimoiy xarajatlar ustidan nazorati muhim rol o'ynaydi, shaffoflikni ta'minlash maqsadida byudjet ma'lumotlari ochiq e'lon qilinadi [1]. Uchinchidan, ijtimoiy xizmatlarni manzillilashtirish va integratsiyalashgan yondashuvni qo'llash. Ko'plab mamlakatlarda ijtimoiy yordam tizimlari har bir fuqaroning individual ehtiyojlarini aniqlashga va ularga kompleks xizmatlarni taqdim etishga qaratilgan "bir darcha" tamoyili asosida amalga oshiriladi. To'rtinchidan, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish. Elektron hukumat platformalari, ma'lumotlar bazalarini integratsiyalash va sun'iy intellektdan foydalanish ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatishda shaffoflikni, tezkorlikni va manzillilikni oshiradi. Beshinchidan, davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlarini qo'llash. Xususiy sektorning innovatsion salohiyati va boshqaruv samaradorligidan ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatishda foydalanish orqali davlat byudjetiga yukni kamaytirish va xizmatlar sifatini oshirish mumkin. Ushbu ilg'or amaliyotlar O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, Ijtimoiy himoya milliy agentligi va "Inson" markazlarining faoliyatini tashkil etishda muhim yo'nalish bo'lib xizmat qilishi mumkin [2, 3].

Ijtimoiy soha xarajatlari samaradorligini oshirish uchun kompleks yondashuvni talab qiladigan bir qator asosiy mexanizmlar va vositalar mavjud. Birinchi va eng muhim mexanizm bu natijadorlikka yo'naltirilgan byudjetlashtirish (NYB) tizimini to'liq joriy etishdir. Bu tizimda byudjet mablag'lari nafaqat xarajat moddalari bo'yicha, balki aniq belgilangan maqsadlar, vazifalar va kutilayotgan natijalar asosida taqsimlanadi. Har bir dastur uchun o'lchanadigan ko'rsatkichlar (KPIs) ishlab chiqiladi va ularga erishish darajasi moliyalashtirishning davomiyligi va hajmini belgilashda asosiy mezon bo'ladi. Ikkinchi mexanizm – moliyaviy nazorat va audit tizimini tubdan takomillashtirish. Bu nafaqat ichki audit xizmatlarini kuchaytirishni, balki tashqi mustaqil audit organlarining rolini oshirishni ham o'z ichiga oladi [1]. Xarajatlarning shaffofligini ta'minlash maqsadida davlat xaridlarining barcha bosqichlari ochiq e'lon qilinishi, byudjet ijrosi bo'yicha hisobotlar muntazam ravishda jamoatchilikka taqdim etilishi lozim. Korrupsiya xavflarini kamaytirish uchun xarajatlarni monitoring qilishning zamonaviy usullari joriy etilishi kerak. Uchinchidan, ijtimoiy xizmatlarni manzillilashtirish va ularning sifatini oshirish. Bu, avvalo, aholining real ehtiyojlarini aniqlashga qaratilgan "ijtimoiy pasportlar" tizimini joriy etish va har bir oila yoki shaxsga individual yondashuvni ta'minlashni anglatadi [2]. Ijtimoiy xizmatlar markazlari, xususan, "Inson" markazlari orqali aholiga kompleks xizmatlar ko'rsatish

muhimdir [2, 3]. To'rtinchi mexanizm – inson resurslari salohiyatini oshirish. Ijtimoiy sohada faoliyat yuritayotgan mutaxassislar malakasini oshirish zarur. Beshinchi mexanizm – ijtimoiy dasturlarni muntazam baholash va ularning samaradorligini tahlil qilish. Bu tahlillar asosida samarasiz dasturlarni optimallashtirish yoki bekor qilish, samarali dasturlarni esa kengaytirish bo'yicha qarorlar qabul qilinishi kerak.

Raqamli texnologiyalar va davlat-xususiy sheriklik (DXSh) ijtimoiy soha xarajatlari samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutadi. Raqamli texnologiyalar, avvalo, shaffoflikni ta'minlash va ma'muriy xarajatlarni kamaytirish orqali samaradorlikni oshiradi. Elektron hukumat platformalarini keng joriy etish orqali ijtimoiy xizmatlarga murojaat qilish jarayonlari soddalashadi, hujjatbozlik kamayadi va fuqarolarning xizmatlarga kirish imkoniyati kengayadi. Masalan, onlayn arizalar, raqamli nafaqa tarqatish va elektron ijtimoiy pasportlar tizimlari manzillilikni oshiradi va korrupsiya xavfini kamaytiradi [1, 2]. Katta ma'lumotlar (Big Data) tahlili va sun'iy intellekt texnologiyalari aholining ehtiyojlarini aniqlashda, ijtimoiy xavflarni prognoz qilishda va dasturlarning samaradorligini baholashda qimmatli vosita bo'lishi mumkin. Elektron byudjetlashtirish va davlat xaridlarining raqamli platformalari esa moliyaviy intizomni kuchaytiradi va xarajatlar ustidan nazoratni yaxshilaydi [1]. Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlari esa ijtimoiy sohada xizmatlar sifatini oshirish va davlat byudjetiga yukni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Xususiy sektorning innovatsion salohiyati, boshqaruv samaradorligi va moliyaviy resurslaridan foydalanish orqali yangi ijtimoiy ob'ektlar qurish, mavjudlarini modernizatsiya qilish va ularni boshqarish mumkin. DXSh loyihalari doirasida xususiy sheriklar xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga va belgilangan natijalarga erishishga manfaatdor bo'ladilar. Biroq, DXSh mexanizmlarini joriy etishda shaffoflik va adolatli raqobat tamoyillariga qat'iy rioya qilish, shuningdek, xususiy sheriklarning majburiyatlarini aniq belgilash va ularning bajarilishini qat'iy nazorat qilish muhimdir. Raqamli texnologiyalar va DXShning uyg'unlashuvi ijtimoiy soha xarajatlari samaradorligini oshirishda sinergik effekt beradi.

Ijtimoiy soha xarajatlari samaradorligini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilishi natijasida bir qator muhim ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga erishish kutilmoqda. Birinchidan, aholiga ko'rsatilayotgan ijtimoiy xizmatlar sifati va ochiqligi sezilarli darajada yaxshilanadi. Ikkinchidan, qashshoqlik va ijtimoiy tengsizlik darajasi pasayadi, manzilli yordam eng muhtojlarga yetib boradi. Uchinchidan, inson kapitali rivojlanishi samaradorligi oshadi. To'rtinchidan, davlat byudjeti mablag'laridan oqilona foydalanish ta'minlanadi, byudjet barqarorligi mustahkamlanadi. Beshinchidan, davlat organlariga bo'lgan aholi ishonchi ortadi, shaffoflik, hisobdorlik va korrupsiyaning kamayishi davlat boshqaruvi samaradorligini oshiradi [1]. Oltinchidan, ijtimoiy sohada innovatsiyalar va zamonaviy boshqaruv usullari keng joriy etiladi.

Ijtimoiy himoya milliy agentligi va uning hududiy "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlarining to'liq funksional faoliyatini ta'minlash, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va xodimlar malakasini oshirish [2, 3].

Natijadorlikka yo'naltirilgan byudjetlashtirish tizimini barcha ijtimoiy soha vazirliklari va idoralarida to'liq joriy etish, aniq va o'lchanadigan ko'rsatkichlar asosida moliyalashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish.

Ijtimoiy xarajatlar ustidan mustaqil tashqi nazoratni kuchaytirish, fuqarolik jamiyati institutlari va jamoatchilikning byudjet jarayonlarida ishtirokini kengaytirish uchun huquqiy va institutsional asoslarni yaratish [1].

Raqamli texnologiyalarni ijtimoiy soha boshqaruviga keng joriy etish, yagona axborot tizimlarini yaratish, ma'lumotlar bazalarini integratsiyalash va ulardan tahlil qilishda foydalanish [2].

Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatishda keng qo'llash uchun qulay huquqiy va institutsional muhitni yaratish, shu bilan birga xizmatlar sifati va ochiqligini ta'minlash bo'yicha qat'iy nazoratni o'rnatish.

Ijtimoiy dasturlarning samaradorligini muntazam baholash va tahlil qilish tizimini joriy etish, bu tahlillar asosida siyosatni shakllantirish va resurslarni qayta taqsimlash bo'yicha qarorlar qabul qilish.

Ijtimoiy soha xarajatlari bo'yicha xalqaro standartlar va ilg'or amaliyotlarni doimiy o'rganish va O'zbekiston sharoitlariga moslashtirish.

Xulosa. Ushbu tadqiqot ijtimoiy soha xarajatlari samaradorligini oshirishning dolzarbligini ko'rsatdi. O'zbekistonda ushbu sohaga ajratilayotgan mablag'lar hajmi oshganiga qaramay, shaffoflik va natijadorlik muammolari saqlanib qolmoqda. Ushbu muammolarni hal etish uchun natijadorlikka yo'naltirilgan byudjetlashtirish, moliyaviy nazoratni kuchaytirish, raqamli texnologiyalar va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Bu kompleks chora-tadbirlar aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini tubdan yaxshilash, inson kapitalini samarali rivojlantirish va davlat mablag'laridan oqilona foydalanish orqali jamiyat farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'afforov, A. N. (2021). Ijtimoiy soha xarajatlari samaradorligini oshirishning nazariy-metodologik asoslari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 22-30. – <https://iqtisodiyot.uz/uz/journals/2021/1/2>
2. Abdurahmonov, O. Q. (2020). Davlat byudjeti xarajatlari samaradorligini oshirishning nazariy-metodologik asoslari. Moliyaviy tadqiqotlar, (2), 11-18. – <https://finlit.uz/index.php/journal/article/view/10>
3. Alimardonov, A. A. (2022). Ijtimoiy himoya tizimini moliyalashtirish samaradorligini oshirish masalalari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (4), 11-19. – <https://iqtisodiyot.uz/uz/journals/2022/4/2>

4. Xodiyev, B. Y., & Xolbekov, A. B. (2023). Ta'lim sohasida davlat xarajatlari samaradorligini baholash va oshirish yo'nalishlari. *Iqtisodiyot va ta'lim*, (1), 12-20. – <https://iqtisodiyotvatalim.uz/uz/journals/2023/1/2>
5. Xudoyberdiyev, A. X. (2021). Sog'liqni saqlash tizimida moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish va samaradorlikni oshirish. *Moliyaviy tadqiqotlar*, (3), 25-32. – <https://finlit.uz/index.php/journal/article/view/28>
6. G'ulomov, S. S., & Ergashev, R. X. (2022). O'zbekistonda ijtimoiy soha xarajatlarini optimallashtirishning dolzarb masalalari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, (5), 1-10. – <https://iqtisodiyot.uz/uz/journals/2022/5/1>
7. Raximov, A. M. (2023). Davlat xarajatlari samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalarning o'rni. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, (2), 1-10. – <https://iqtisodiyot.uz/uz/journals/2023/2/1>